

KÉT SZUKKOT,³⁸ EGY ZSINAGÓGA ÉS A HOSSZÚ ELSZAKADÁS
Példa a kutatói önreflexivitás mibenlétére egy zsinagógai terepmunka tükrében

Absztrakt

A kulturális antropológia és a néprajz társadalomkutatási érdeklődése a 20. század második felében nagy változáson ment keresztül. A nyugati világon kívüli törzsi társadalmak, illetve a paraszti társadalmak vizsgálatát felváltotta a kutató saját társadalmában található kisebb vallási és szubkulturális mikrotársadalmak analízise. A megváltozott érdeklődési kör módosította a szaktudományoktól elvárt kutatási módszereket is. A posztmodern irányzat megjelenésével az etnográfiai írás elemei is változtak: hangsúlyossá vált a kutatói önanalízis, a kritikai írásmód, a kutatói élmények értelmező vázolása a szaktudományos munkákban. Jelen tanulmányban a szerző amellett érvel, hogy a 21. század empirikus társadalomkutatójának felelőssége és kötelessége élni az önreflexivitással mint módszertani eszközzel, hiszen azáltal válhat hitelessé munkája, ha meghatározza ama szubjektív szűrő elemeit, amelyen keresztül vizsgálatait végezte. A tanulmány nagyobb részében egy konkrét kutatás utolsó szakasza – a közösségtől való eltávolodás periódusa – kerül prezentálásra az önreflexió értelmező keretei között.

Abstract

Social research interest of cultural anthropology and ethnography has gone through a significant change in the second half of the 20th century. Analysis of micro societies, small religious groups and various subcultures within the researcher's own society took the place of studies of tribal and peasant societies outside of the western world. Consequently, the new research interest modified the expected research methods of the field of studies. Along postmodernism, elements of ethnographic writings also have changed: self-analysis of the researcher, critical writing, and interpretation of researcher's experiences became emphasized in the scientific works. The author of this study argues that the usage of self-reflection as a research method is the duty and responsibility of empirical social science researcher of the 21st

38 A zarándokünnep egyike, sátoros ünnep az őszi nagyünnep idején.

century, for by identifying the subjective elements used, the researcher can authenticate his/her work. In the major part of this study, the last period of a given research – the researcher's leaving her studied community – will be presented within the framework of self-analysis.

2014 szeptemberében az ELTE Északi Tömb és a Déli Tömb közti tisztáson, egy fa árnyékában tö-rökülésben tartottuk meg a Terepmunka-technikák bevezető órát. Két oktatóm volt. Mind a ketten zsidó közösségek kutatásával foglalkoztak. Az egyikük megszólította a másikat: „Holnap lesz szimchat tóra,³⁹ ne felejtsetd el!” A következő válasz érkezett: „Tudom, de rengeteg a dolgom, nem fogok tudni menni”.

Nekem is el kellett végeznem a saját terepmunkámat ahhoz, hogy megértem, miért is hangzott a válasz olyan gondterhelten...

Bevezetés

A kulturális antropológiai társadalomkutatás legfontosabb elemeként – Malinowski nyomán – a terepmunkát, illetve a résztvevő megfigyelést említi a szaktudomány. E megismerés-mechanizmusok módszertani összetevői azonban a diszciplína fennállása óta nagy változásokon mentek keresztül. A változás-sorozat többek között annak is köszönhető, hogy a 20. század második felében új kutatási helyszínek, a törzsi társadalmak helyett a kutató saját társadalmának csoportjai kerültek a középpontba. A modernitás gondolatainak átértékelése az etnológiában is éreztette hatását: a posztmodern módosította az antropológia addigi kérdésfeltevéseit, új célokat és új eszközöket jelölve meg számára. A tudomány és az oksági viszonyok, az autoritás és az objektivitás, a pozitívizmus és a realizmus helyett az új irányzat a kutatói hang, a szubjektivitás, a párbeszéd, a komplexitás és a kritika erejét emeli ki (Lassiter 2005).⁴⁰

Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy nem kizárólag a kulturális antropológia érdeklődési köre

39 Az őszi nagyünnepet lezáró örömmünnep.

40 Luke Eric Lassiter a Marshall Egyetem professzora tanulmányában a posztmodern antropológiai gondolkodás kimagasló alakjaira – James Clifford, George E. Marcus, Stephen Tyler – hivatkozik.

változott a múlt század közepétől: az addig ismert társadalomszerkezet felbomlása, főképp a paraszti rétegek eltűnése a néprajz társadalomkutatási érdeklődését is átformálta Kelet-Közép-Európában – „a folklór, különösen a szövegfolklór kutatása sok területen háttérbe szorult, miközben a mentalitáskutatás, a vallási élet és hagyományok vizsgálata fellendült. A preindusztriális életformák, a rurális társadalom kutatása visszaszorult, helyette a polgári korszak rétegeinek (polgárság, munkásság, értelmiség) kultúraépítési folyamatát tárta fel az etnológia” (Paládi-Kovács 2011:28).

Míg e változások előtt a két tudományág érdeklődési köre könnyebben szétválasztható, körvonalazható volt – a kulturális antropológia a nyugati világon kívüli törzsi társadalmak vizsgálatával, a néprajz mint nemzeti tudomány pedig az egyes nációk sajátosságainak kutatásával foglalkozott⁴¹ – napjainkban ilyen éles szétválasztásról nem beszélhetünk, a jelenkutatás kontextusában legalábbis semmiképp.

Látható tehát, hogy az említett diszciplínák kutatási fókuszpontja megváltozott, ezért művelőknek módszertani eszközeiket is idomítani kellett a változásokhoz. Ebből adódóan értelmezésem szerint a 21. század antropológusa vagy néprajzkutatója nem határolódhat el mereven a másiktól, hiszen kutatási területeik közeledésével módszertani eszközeik is közeledtek egymáshoz. Véleményem szerint, az interdiszciplinaritás – amely magában foglalja a jelenkor-kutatás eszközei (terepmunka, interjúkészítés, vizuális eszközök) mellett a történeti források, mikrotörténeti analízisek, esettanulmányok számbavételét – nem csupán egy klisé, hanem a hiteles és jól megalapozott empirikus társadalomkutatás záloga a 21. században.

Olvasatomban ez azt is jelenti, hogy mind a módszertani vívmányok, mind pedig a módszertani problémák, kérdések közősek – így a továbbiakban tárgyalt önreflexivitás kérdése is érinti mindkét szaktudományt.

41 Hofer Tamás 1970-ben írott *Anthropologist and Native Ethnographers at Work in Central European Villages* című tanulmányában foglalkozik a két szaktudomány összevetésével. Tárgyalja a két diszciplína módszertani sajátosságait, hiányosságait, egymásra való hatását, valamint érdeklődési területeiket. Számba veszi továbbá a kutatómunka és a tudományos produktumok természetét, az etnográfus és az antropológus sajátosságait, továbbá a célközönséget, amelynek munkáikat ajánlják (Hofer 1970). Azt gondolom, napjaink globalizáción túli világában már sokkal közelebb lépett egymáshoz a két szaktudomány, ami azt jelenti, hogy a merev „antropológus”, illetve „néprajzkutató” kategóriák érvényüket veszítették.

A posztmodern vívmánya: a kutatói önreflexivitás

A módszertani sokszínűségnek, a komplex kutatói szerepkörnek, illetve az összetett társadalmi szerkezetnek, amelyben a társadalomkutató dolgozik, szintézisként, koherens egészként kell megjelennie egy tudományos írásban – a már említett kutatói önelemzés, az önreflexió pedig ezt a célt hivatott elősegíteni.

A törzsi társadalmak antropológusa kiszakadva saját társadalmából hosszú utat tett meg, hogy megérkezzen abba a közösségbe, abba a mikrotársadalomba, ahol hónapokon, vagy éveken keresztül végezte kutatómunkáját. Kutatói pozíciója⁴² mind számára, mind pedig a kutatandó közössége számára tisztán körvonalazható volt: teljes mértékű kívülállóként, *outsider*ként érkezett meg egy messzi társadalomból, kultúrából. Adatközlőit, informátorait, beszélgetőpartnereit soha nem látta, nem ismerte, munkája befejeztével és saját társadalmába való visszatéréssel kapcsolata megszakadt velük. Ez az alapszituáció változott meg a posztmodern antropológia kibontakozásával, amikor a kutató saját társadalmának, kultúrájának kutatásával⁴³ adatközlői, informátorai és beszélgetőpartnerei ismerősei, barátai, esetenként rokonai lettek – olyan egyének, akikkel gyakran mindennapi kapcsolatban állt.⁴⁴

42 Renato Rosaldo megállapítása szerint „azt mondhatjuk, hogy az etnográfusok más kultúrák megértésekor új pozícióba helyezkednek” (Rosaldo 1989:263). A továbbiakban a kutató terepen lévő helyzetére én is a pozíció kifejezést fogom használni.

43 A saját kultúráját kutató antropológus/etnológus érintő módszertani kihívásokra reflektál Fél Edit is, aki *A saját kultúrájában kutató etnológus* című tanulmányában fejti ki, hogy egyfelől „bennszülöttként” tekint magára, hiszen honfitársai kultúráját vizsgálja, amely tulajdonképpen az ő sajátja is, másfelől azonban „idegennek” is érzi magát, hiszen a saját társadalmában az etnológus szerepében van jelen, amely mégis megkülönbözteti a vizsgált közösség tagjaitól (Fél 1991).

44 Vesna V. Godina szlovén antropológus *Anthropological Fieldwork at the Beginning of the 21st Century. Crisis and Location of Knowledge* című tanulmányában sorra veszi a különböző terep- és kutatótípusok kapcsolatát, viszonyrendszerét, kialakult módszertanuk előnyeit és hátrányait. Gananath Obeyesekere Srí Lanka-i antropológusra hivatkozva hangsúlyozza, hogy szemben az antropológiai terepmunkáról alkotott klasszikus véleményekkel, ahol a kutató idegen társadalomban dolgozik, a saját társadalmában kutató antropológus informátorai már nem kizárólag adatot szolgáltatnak neki, hanem dinamikus, interszjektív, dialogikus kapcsolatban állnak vele (Godina 2003:475).

Mivel az antropológus és a megfigyelt közösség tagjai egyazon társadalom tagjai, elmosódik a határ a terep és a kutató magánszférája, otthona, valamint a pozíciók között (Godina 2003:479). Az otthon és a terep közti merev válaszfal felbomlása számos előnnyel bír, ugyanakkor kutatói „stresszhelyzet” is előidézhet (Agar 1980:52). A stresszhelyzet mérséklésére a posztmodern antropológia megváltoztatta az etnográfiai írás elemeit, például egyes szám harmadik személyről (amely az objektivitást, a távolságtartást volt hivatott hangsúlyozni) a személyesebb hangvételű egyes szám első személyre váltott, az objektivitást háttérbe helyezve a kutatói szubjektivitást kezdte aláhúzni: „a posztmodern kritika szerint az antropológusok sohasem voltak a kultúrák objektív megfigyelői, szubjektumuk már a terepmunka során rányomta bélyegét a megfigyelőre” (Letenyei 2012:186). Így tehát a terepmunkából megszülető posztmodern tudományos produktum fontos jellemzője, hogy „az antropológusnak nemcsak azzal kell tisztában lennie, hogy honnan jön, és mit képvisel stb., hanem írásainak (tanulmányok, monográfiák, néprajzi szösszenetek) nagy adag ön-elemzést is tartalmazniuk kell, hogy ezzel a mi és az ők közötti interakciót visszaadja. Ez a ma olyannyira ünnepezt reflexivitás elve” (Mengen 2009:151).

Az önreflexivitás elve saját antropológiai gondolkozásmódom fontos elemévé vált, ugyanis vallom, hogy egy olyan társadalomban, amelyben egy-egy egyénhez szerepek és státusok sokasága tartozik, a kutató felelőssége és kötelessége, hogy pontosan tisztázza, milyen kulturális háttér határozza meg azt a szubjektív szűrőt, amelyen keresztül a külvilág felé kommunikál egy zárt közösségről. Ugyanakkor azt gondolom, sarkalatos aláhúzni, hogy a kutatói ön-analízis a tudományos produktum része, és nem maga a tudományos produktum. A kutató feladata, hogy megtalálja azt az igen vékony határmezsgyét, amely az önreflexió mint tudományos segédeszköz – amely segíti őt, hogy hiteles képet rajzoljon a kutató közösségről –, s amely mint romantikus, érzelmdús élménybeszámoló között húzódik. Az önreflexió is egy eszköz tehát, amely a *Másik* kultúrájának megértését segíti: „A terepmunka tapasztalatról készített beszámoló olyan narratív eszközzé válhatott, melynek segítségével közvetíthetővé vált az antropológiai megértés folyamata” (Biczó 2003:254).

George E. Marcus és Michael M. J. Fischer, az interpretatív antropológia képviselői hangsúlyozzák, hogy a terepmunka az egyéni kreativitáson, személyességen, illetve a kutatói autonómián nyugvó tevékenység, amelyet megismételni nem lehet, amelynek

egyedül a kutató szemtanúja. Ezért a szerzőpáros kiemeli a kutatói önkritika szükségességét, amellyel véleményük szerint nem kizárólag a kutató kultúra sajátosságai, de a terepmunka-tapasztalatok is bemutatásra kerülnek (Marcus – Fischer 1999).

Miként Jean-Claude Schmitt a történetírásról megállapítja, hogy az nem más, mint „konstrukció, kompozíció, diskurzus, sőt leginkább reprezentációs rendszer” (Schmitt 2013:45), úgy hasonlíthatunk magunk is elmondhatunk saját tudományunkról: a közösség tagjainak identitását rajtuk keresztül mi magunk is konstruáljuk, komponáljuk, hiszen mi döntjük el, melyek azok a kérdések, amelyek alapján be kívánjuk mutatni a csoportot, diskurzust hozunk létre, hiszen munkánk bekerül a szakma vérkeringésébe. Beláthatjuk, hogy a terepkutatás nem más, mint önkényesen meghozott kutatói döntések sorozata, amelyet elsőként saját magunknak kell kritikus szűrőn keresztül vizsgálni.

E bevezető gondolatokat követően jelen tanulmány további célja, hogy két esetet, illetve a kutatás kontextusát röviden bemutatva az önreflexió folyamat egy utolsó lépcsőfokáról, a kutató és a kutató közösség kapcsolatának végéről, az elszakadás problémájáról vázoljon gondolatokat.

Szukkot egy, vagyis Szeptemberi szukkot

„Nagy izgalommal vártam a szukkotot, hiszen végre én is tevékenyen részt vehettem a közösség életében, ugyanis a szukkot sátrat, azaz a szukkot kellett díszíteni, amelyben szukkot ünnepén étkezni szokás. Előtte való pénteken be is vásároltam mindenféle kelléket, egyébként is akartam valamilyen formában adakozni, de azt hiszem ez volt a lehető legjobb megoldás. [...]

Délután háromkor, vagyis néhány perccel három után kezdjük a munkát. Áron, Dávid, Eszter és én fogunk a sátordíszítéshez. A sátorral halachikus problémák⁴⁵ vannak, mert a Dob utca emberei⁴⁶ nem megfelelőképpen rakták össze – a tetőre helyezett nádszövet dróttal van összefogva, ezért azt ki kell cserélni. Ebben nem tudok segíteni, ezért Eszterrel leülünk színezni azokat a színezőket, amiket Dávid hozott. Kiszínezzük az összes figurát, s utána a rajzokat a sátor falára ragasztjuk. Közben készíték egy-két fényképet

45 A szuka nem a vallási törvényeknek megfelelően került összeszerelésre.

46 A Visegrádi utcai zsinagóga a Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitközséghez tartozik szervezeti-
leg, amelynek a Dob és a Kazinczy utca kereszteződésénél van a székhelye.

a szukkot rituális kellékeiről. Eszterrel jól elbeszélgetünk, és megmutatja az oviban készített kompozícióját a szukkoti csokorról, amelyen rácsodálkozom az óvodai jelére – a muffinra. [...]

A konyhában már várnak az esti szseudára⁴⁷ készített ételek, többek között egy jénai tálban katonásan egymás mögött sorakoznak a maceszgombócok, az apróra vágott paradicsom és más zöldségek, a gyümölcsök pedig kis tányérokban gondosan lefóliázva pihennek. A sátor lassan-lassan elkészül, s közben megérkezik Éva néni és Jákob bácsi is. Jákob bácsi nagyon boldognak látszik, ahogy látja a sürgő-forgó embereket. Áron még kivezeti a világitást a sátorba, majd letesszük az asztalokat és a székeket. Éva néni izgatottsága az ünnep sikeres lezajlása miatt felülmúlhatatlan: »fel kell vágni az almát, a poharakat ki kell tenni, nem elég a teríték, nincs elég hely az asztalon, ott a szalvéta...« és társai. Mi azért szépen megterítünk, hajtogatunk szalvétát és amennyire lehet, a szükös hely ellenére díszeket helyezünk el az asztalon. De Éva néni csak hordja a tányérokot és kis tálakat, szóval a díszek még a vacsora előtt lekerülnek. [...]

Minjen⁴⁸ nem jön össze. Nem tudom hol vannak az emberek, sajnos Varró doktor előzetes sms-ben megírta, hogy beteg és nem tud jönni. Elimádkozzák a minjen nélkül elimádkozható részeket, majd elkezdődik a szeuda. Jákob bácsi kiddust⁴⁹ mond, Áron pedig rászól, hogy jöjjön ki az erkély alól az asztal másik végéhez, mert különben nem lesz kóser a rítus. Jákob bácsi picit hibázik, de Áron és Jozsef kisegíti. [...]

Kezdődik a vacsora: barbesz,⁵⁰ tojássaláta, alma, húsvéves maceszgombóccal, csirke- és gombapörkölt uborkasalátával, majd sütemény. »Ki kér még levest? Tibikém, egyen még! Ott hátul mindenkinek jutott maceszgombóc? Egyetek nyugodtan, úgy főztünk, hogy marad holnapra is!« – Éva néni nemcsak a főzést, de a felszolgálást is lelkesen menedzseli. A nők és a férfiak most két asztalnál ülnek. Mindenki dicséri Éva néni főztjét, aki elmondja, hogy saját eszközeit hozta el a zsinagógába, hogy hajnalban kelt és délután két óra már mindennel elkészült. [...]

Az étkezést a szokásos beszélgetés követi, de a nők és a férfiak elszeparálódva diskurálnak. [...]

A bencsolásra⁵¹ még annyian sem maradnak, mint amennyien az imára jöttek. Négy férfi úgy helyezke-

dik, mint a dobókocka négyes oldala, és Áron vezetésével elvégezik a bencsolást. [...]

Mindeközben bent már a mosogatás és a pakolás fázisai kezdődnek, a konyhában hatalmas a fejletlenség. Miután a férfiak befejezik, ők is csatlakoznak a pakolók táborához: behordanak mindent a sátorból, sőt még az asztalt is szétszerelik.⁵²

Szukkot kettő, azaz szukkot októberben

„5777. tisri 14-e hüvös, de napos őszi nap van. Október közepe lévén az ünnep korán, háromnegyed hat tájékán köszönt be. Nem úgy, mint tavaly, amikor a szukkot szeptember végén érkezett meg. 5777. tisri 14-én a zsinagógába indulok, hogy lássam a hónapok óta nem látott barátaimat. Barátaimat? Mikor és hogyan lettek azzá? Hiszen egy évvel ezelőtt még lelkes adatközlőim, interjúalanyaim, beszélgetőtársaim voltak. Azzá váltak egyáltalán, vagy azt csak hittem? [...]

5777. tisri 14-én a Visegrádi utcai zsinagógába indulok, első terepmunkám helyszínére. Hogy lássam a barátaimat? Hogy örüljek nekik, s hogy ők is örüljenek nekem? Hogy csökkentsem a lelkiismeret-furdalásomat, amely azóta bennem él, mióta befejeztem a kutatásom, és csak nagyon ritkán látogatom meg őket? A zsinagógába indulok, de a miértje közel sem egyértelmű. [...]

A helyzet nem változott sokat, a sül előtt pár méterre ugyanúgy jön Dávid és Eszter kézen fogva – Eszter sokat, talán öt centimétert is nött, sőt a haját is hosszabbnak látom. Bemegyünk, bent azonban nem Éva néni főz, mint tavaly, hanem Sára és Panni. Főzés közben bensőséges beszélgetést folytatnak, meg sem próbálok csatlakozni. Valamiért nem akarok. [...]

Dáviddal és Eszterrel előveszem a díszeket a dobozból, amiket még tavaly egy utcai árustól vásároltam. Eszterrel ugyanúgy leülünk színezni, ugyanúgy megnézem immáron az iskolában készített díszeit. Eszter nagyon közvetlen, úgy örül nekem, mint egy évvel ezelőtt. Aztán kimegyünk a szukába, amelyről Dávid lelkesen magyarázza, hogy idén Sándor állíttatta, és amely sokkal jobban sikerült, mint tavaly. [...]

Megérkezik Anna asszony egy hatalmas virágcsokorral, aki viszonylag új szereplő a zsinagógai történetben. A kutatásom végén kezdett a zsinagógába járni, egy keresztény, de zsidó vallás szerint élő hölgy, aki minden módon igyekszik kifejezni a közösséghez és a zsidósághoz való ragaszkodását. Lelkesen üdvözlő. [...]

A minjen összejön, így most a munkálkodás helyett bemegyek az imára. Az imán Barnabás barátánőjével

47 Ünnepi lakoma.

48 Az imádkozáshoz szükséges tíz felnőtt férfi közössége.

49 A szombat és az ünnep megszentelése egy pohár bor fölött elmondott áldás által.

50 A péntek esti és ünnepi étkezések előtt megáldott kalács.

51 Az étkezés utáni áldások elmondása.

52 Részlet a *Terepnaplóból* (2015. szeptember 27.)

elgyedem beszélgetésbe, akinek elmesélem, miért is vagyok itt, hogyan is zajlott a kutatás. Az imát követően a többiekkel a szukka felé veszem az irányt. Biztos vagyok benne, hogy nem szeretnék vacsorázni, mert haza kell mennem vidékre, most nincs lehetőségem a városban aludni, mint tavaly. [...]

Mindenki vassaláshoz⁵³ áll sorba. Én nem szeretnék vassolni, hiszen eddig sem tettem. Joszefészreveszi, hogy nem állok sorba és kérdőn rámnéz: »nem elég, hogy már nem jársz hozzánk, vassolni sem vassolsz?« Elszégylem magam, pedig nem kellene. Végül vassolok, majd azt követően én is beállok az állva étkezők közé, de csak a háttérben meghúzódva. Nem úgy, mint tavaly, amikor az asztalnál ültem a lányokkal és minden fogást megkóstoltam. Most, egy fél tojáskrémes barbesz után távozom Sándorral a 75-ös trolihoz...⁵⁴

Egy zsinagóga: a Visegrádi utcai zsinagóga

2015-ben végeztem tíz hónapos terepmunkát a Visegrádi utcai zsinagóga közösségében. Kulturális outsiderként (más vallású) érkeztem a közösségbe, amelynek köszönhetően a megismerési folyamat több speciális szakaszán is keresztül kellett mennem. Kívülállóságom pozícióból is adódott, hiszen a kezdetektől jeleztem kutatói szándékaimat a közösség felé.⁵⁵

Tíz hónapon keresztül a lehető legtöbb sábeszi imán és ünnepen igyekeztem részt venni, amelynek folyamán a közösség számos tagjával közvetlen interakcióba kerültem. Célom volt, hogy intellektuális érdeklődésemet kielégítve megtudjam, mit jelent a zsidó identitás a közösség tagjai számára. A kutatás folyamán megfogalmazódott új céljaimat a közösség jelölte ki, a közösség, ahol már több mint egy éve befejeztem a terepmunkámat, de mégis hatással van az életemre, a zsidóságról való gondolkozásomra...

De miért?

53 Rituális kézmosás.

54 Feljegyzés (2016. október 16.).

55 Agar szerint egy fontos metodológiai és etikai kérdés annak tisztázása, hogy milyen céllal érkezik meg a kutató a közösségbe. Az „én-bemutatásnak” (presentation of Self) több esetét is szemlélteti, majd hangsúlyozza, hogy milyen sok múlik a megfelelő szavak és szituáció megtalálásán (elképzelhető például, hogy a közösség nem érti meg, mit jelent az „antropológia” kifejezés) (Agar 1980). Az én esetemben a bemutatkozás fokozatosan, beszélgetőpartnerről beszélgetőpartnerre történt, ugyanakkor az idő múlásával a közösség tagjai egymással is megosztották, hogy ki vagyok és mit szeretnék.

A kulturális antropológiai kutatómódszertan – s ezzel együtt minden empirikus társadalomkutatáson alapuló diszciplína, így a néprajz, bizonyos szempontból a szociológia – esszenciája a kutató személyes jelenléte egy választott közösségben. Ebből kiindulva kiemelendő, hogy az ilyen kutatás a kutató és az egyén személyes találkozásán alapszik: emberek találkozásáról van tehát szó, akik különböző minőségben találkoznak. Emberek, mögöttük történetek, élmények, habitusok. Ez a közvetlenség számos előnyt, de megannyi veszélyt is magában rejt.

Szükséges megemlíteni többek között a szubjektivitás-objektivitás problémáját (a kutató megtalálja-e az egyensúlyt saját szubjektív szűrője és az értelmezés objektivitása között), a kutató identitásválságának, valamint állandó szerepkonfliktusainak kérdését (hiszen nem mindig egyértelmű, hogy kutatói minőségét vagy saját identitását hangsúlyozza a résztvevő megfigyelés egy-egy szituációjában). Rezsőházy Rudolf szerint „különösen a részt vevő megfigyelőt fenyegeti az a veszély, hogy olyan sikeresen beépül a közösségbe, hogy elveszíti tárgyilagosságát” (Rezsőházy 2016:34).

E ponton visszautalnék a bevezető gondolatokban elhangzottakra: a saját társadalmát kutató antropológus dilemmáira. Bár a zsinagógai közösségbe kulturális kívülállóként kerültem, hiszen a zsidósághoz sem vallási, sem családi kötődésem nem volt, bizonyos szintű befogadottá, „kvázi-insiderré” váltam.

Mivel a közösség számos tagjával jó ismeretségi viszonyba kerültem – hiszen közös kulturális érdeklődésünknek megfelelően rendezvényeken is találkoztunk –, immáron engem is érintenek bizonyos szinten a „benszülött antropológusra” vonatkozó nehézségek. Nehézségek, amelyek szerint a kutatás nehezen lezárható a fizikai közelség miatt, az állandó kapcsolat, az online felületeken való érintkezés, egymás tevékenységének követése, levelezések által. E tényezők pedig még a kutatás lezárása után is kérdéseket vetnek fel: van-e bármilyen felelőssége a kutatónak a kutatást követően a közösség tagjaiért? Jelen kell-e lennie a kutatást követően is a közösségben? Tartozik-e bármivel a közösség tagjainak? Mi történik, ha befejezte a közösség tagjainak „kikérdezését”?⁵⁶ Egyáltalán mi volt a célja a „kikérdezésnek”?

56 A kifejezést átvettem a szukkoti szituációból, amelyben „kikérdezéssel” „vádoltak”.

Két szukkot, egy zsinagóga – avagy az elszakadás dinamikus íve

E kérdések megfogalmazása mentén álláspontom szerint a terepmunka kutatómódszertani tanulságait boncolgatva nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a részleteket, amelyek a közösségtől való elszakadásról, a közösséggel való kapcsolat-lezárásról szólnak. Az eddigiekben e probléma tárgyalásának előzményeit igyekeztem vázolni a két bemutatott eset és a kutatási kontextus kapcsán. A továbbiakban arra helyezem a hangsúlyt, hogy az elszakadás jelenségét értelmezzem, amely a terepmunka során gyűjtött adatokon és információkon alapuló tudományos produktum létrehozásának elsőszámú feltétele.

Terepmunkám egyik legfőbb tanulsága, hogy a hiteles etnográfiai írás, a *Másikról* való értekezés feltétele a tőle – azaz a kutatott közösségtől – való eltávolodás.⁵⁷ Zsinagógai kutatásom közel egy teljes zsinagógai évet, tíz hónapot kísért végig. Teljes kívülállóból lettem a zsinagógai imák résztvevője, kiddusok segítője. A tíz hónap alatt mind a közösség, mind pedig a kutató párhuzamosan megkonstruált egy neki tetsző képet a másíkról. A kutató „érdekladyként”⁵⁸ készítette interjúit és feljegyzéseit annak reményében, hogy minél teljesebb képet festhessen meg a közösség működéséről, a benne kirajzolódó identitások mibenlétéről. Mindeközben a közösség hozzászólt a kutatói jelenléthez, s egy potenciális tagját kezdte látni az érdekes idegenben.

A közeledés, az egymásra találás igen produktív hatást képes gyakorolni a kutatásra: e periódusban a közösség már befogadta a kutatót, a tagok szívesen beszélgetnek vele, sőt, különböző feladatokkal is ellátják. Ugyanakkor teljes mértékben ignorálják az ő valódi célját. Újonnan érkezőknek elmondják,

57 Johannes Fabian *Time and the Other. How Anthropology Makes Its Object* című munkájában egy egész fejezetet szán annak a kapcsolatnak a tárgyalására, amely az idő és az írás, illetve a *Másik* antropológiai megismerése között fennáll. Vidacs Bea tanulmányában hivatkozza Fabian gondolatait: „A kutatási eredmények feldolgozása során azonban az antropológus valamiféle térbeli és időbeli távolságot hoz létre, amivel valójában a közte és az adatközlői között fennálló egyidejűséget «coevalness» tagadja meg és nyomja el, s ennek következtében adatközlőinek a státusza megváltozik: a kutatás alanyaiból a kutatás tárgyaivá válnak” (Vidacs 2009:141). Úgy gondolom azonban, hogy ez a „megtagadás”, illetve „elnyomás” olyan lépése a kutatómunkának, amelyet elemzői perspektívából szükséges lépésként kell tekintenünk.

58 A kifejezést a zsinagóga egy tagja használta egy nekem címzett üzenet megszólításaképp.

hogy „ő most a szakdolgozatát írja, és ezért van itt”, de a gyakorlatban megfélemeznek róla, és a közösség természetes tagjaként kezelik. Ez ellen a kutató sem tud mit tenni, hiszen ha folyamatosan a kutatói címkét helyezné magára, állandó határt húzna saját maga és a közösség tagjai közé – ami pedig nagyban sértené és nehezítené a résztvevő megfigyelést. Így tehát a szereplők folytatják a konstrukciós játékot, de azt, hogy meddig tartson a játék – úgy tűnik – a kutató határozza meg...

A kulturális antropológiai terepmunkából származó adatok, információk feldolgozása, azaz a tudományos produktum létrehozása nem jöhet létre – hitelesen legalábbis semmiképp – a konstrukciós játék megszakítása, azaz a terepről való (időszakos vagy akár végleges) távozás nélkül. A távozás mikorjáról és hogyanjáról tehát a kutató dönt (kivéve, ha valamilyen rendkívüli eset miatt ki nem utasítják a közösségből).

A távozás pillanata a kutató számára feszültségteljesebb, hiszen saját munkamenetével egyedül ő van tisztában: egyedül ő tudja, hogy a terepmunka utolsó napjával egy időszak lezárulni látszik, immáron egy új periódus – a feldolgozás, az írás – kezdődik, amely nem történhet meg a folyamatos jelenlét megszakítása nélkül. A megszakítás, az eltávolodás által nyílik lehetőség a személyekre, az eseményekre, az átélt élményekre és természetesen saját magára felülről, elemzői perspektívából tekinteni. Ebből a belső kutatói igényből azonban a közösség tagjai mit sem érzekelnek: számukra a kutató egyszerűen eltűnik, hiszen „már jól kikérdezett mindenkit”. Ha úgy tetszik, elmúlt az érdeklődés, ami ott tartotta, így továbbállt.

A tudományos produktum (mesterképzéses szakdolgozat) létrehozását követően többször visszatértem a súlba⁵⁹ a kíváncsiság, az érdeklődés, a lelkiismeret kíséretében. Szinte minden visszatérésem csak erősítette az ambivalens érzéseket, hiszen már nem kutatóként, hanem magánemberként tértem vissza. Ezt a különbséget, ezt a váltást azonban csak én észleltem. Ahogy ránéztem a súl tagjaira, dolgozatomban szereplőit láttam, a rítusban a dolgozatomban keretét. Minden egyes visszatérésemkor beszélnem kellett saját magammal, hogy hagyjak fel a mentális jegyzeteléssel, a történések értelmezésével, hiszen már befejeztem a munkámat. Ez a szemléletváltás a sajátom volt, megérteni senki sem érthette, így ismét kívülállóként, úgymond vendégként éreztem magam. A vendégpozíciót csak erősítette bennem, amikor új emberek, új beszédtemák ke-

59 A zsinagóga másik megnevezése.

rültek előtérbe. Radcliffe-Brown szerint „egy organizmus élete során struktúrája állandóan megújul; és a társadalmi élet, hasonlóképpen állandóan megújítja a társadalmi struktúrát” (Radcliffe-Brown 1952:423). S valóban, zsinagógái jelenlétemmel, sőt eljövetelemmel én magam is a társadalmi struktúra alakítója voltam, s a további strukturális változásoknak már nem voltam tanúja – ebből is adódhatott újdonsült idegenségérzetem.

A két szukkoti rítus vizsgálásánál is jól látszik az ambivalencia: az első esetben a megismerés, a részvétel vágya, az új arcok és szerepük felfedezése, feltérképezése, az ismeretek, az információk utáni mérhetetlen szomj, és a különleges pozícióban való lubickolás, amelynek fő eleme már a befogadottság volt, motivációval töltött el. Minden egyes cselekvésben és beszélgetésben egy-egy új lehetőséget láttam, hogy többet és többet tudjak meg a közösségről. Ahogy Eszter rajzolás közben a héber alefbet elemeit sorolta, ahogy Éva néni gondosan ügyelt az ünnepi gyertya meggyújtására, ahogy kiküldték az erkély alatt kiddust mondó Jákob bácsit a sátor másik részére – mind-mind információ volt számomra, amelyet fokozatosan beépítettem a közösségről és zsidóságról való tudástáramba.

A közösség a tudta nélkül formált engem. Sőt, én sem észleltem – csak később – ezt a formálódást. Új kérdések megfogalmazására sarkallt, gondolkodásomnak és intellektuális kíváncsiságomnak új irányt adva – a második szukkoti eset kapcsán már e továbblépés igénye érződik. Valóban, „kikérdeztem” a közösséget, és a további rendszeres jelenlétre már nem volt, nincs motivációm. A közösség, ahol tíz hónapot töltöttem, a magyarországi zsidóság csak igen kis szeletét mutatja nemcsak létszáma, de mentalitása, hagyománya, rítusrendszere miatt is – s én a második szukkoton már a többi szelet megkóstolásáról ábrándoztam.

Visszatérésemet szó nélkül soha nem hagyták, azonban a kedves szavak mellett az iróniába burkolt számonkéréssel is – vagyis, amit én annak aposztrofáltam – több esetben találkoztam. A vassolást soha nem tartottam be igazán, nem egyszer megtörtént, hogy nem vassoltam – illetve nem csináltam úgy, mintha vassolnék – az étkezések előtt. A második szukkoti esetben a vassolás aktusának elmulasztása annak tudatában, hogy „elhagytam” a közösséget, kihágásnak tűnt Jozsef szemében, pedig elképzelhető, hogy előtte észre sem vette volna.

Továbbá, többször találkoztam azzal a kérdéssel, hogy „ugye másokhoz tetszik már járni Katika” – ez esetekben a magyarázkodás, a feladatom elvégzésé-

re való hivatkozás teljesen eredménytelennek tűnt. Tamás, aki azt sem igazán tudta, hogy mit tanulok, mivel foglalkozom, rendre feltette ezt a kérdést. Az ő szavai mentén fogalmazódott meg bennem először a „megcsalás” problémája. Megcsaltam-e a közösséget, amely befogadott, választ adott számos kérdésemre, inspirált és tovább irányít(ott) a zsidóság megismeréséhez vezető úton?

Terepmunkám befejeztével, a tudományos írásos produktum, a szakdolgozat megírásával és a zsinagógába való többszöri visszatéréssel számos módszertani kérdés vetődött fel: mi a közösség haszna a terepmunkából? Egyáltalán kell-e hogy számukra haszna legyen? Meg lehet-e jobban határozni a szerepeket? Hogyan lehet résztvevő megfigyelést végezni úgy, hogy se a kutató ne akarjon ténylegesen a közösség tagjává válni, de a közösség se könyvelje el tagjaként? Milyen felelőssége van a kutatónak a kutatást követően, immáron magánemberként, a közösségért? Mi a közösségtől való elszakadás legjobb módja? Van-e ilyen egyáltalán?

Ha a választ kívánok adni saját kérdéseimre, mindenekelőtt azt hangsúlyoznám, hogy a közösségtől való elszakadást ugyanolyan liminális⁶⁰ állapotnak tekintem, mint a csoportba való beilleszkedést. Hasonlóképp jellemzi mindkét periódust a jövővel kapcsolatos bizonytalanság, az állandó kérdések megfogalmazása, s talán, ami a legfontosabb – a „sem itt, sem ott” érzése. Míg azonban az idegenből „kvázi-befogadott” válás előremutató, felfelé ívelő folyamat, az elszakadás egy látszólag biztos állapotból a bizonytalanba vezető út első lépése.

A liminális állapotnak véget kell érnie, azaz, a kutatónak le kell zárnia a kutatást. Tudatosítania kell magában, sőt, emlékeztetnie kell magát, hogy kutatói szándékát soha nem titkolta, mi több, mindig fel is vállalta. S ha ez valóban így történt, miért tartozna felelősséggel a közösségért munkája befejeztével? A kutatónak talán nincs felelőssége, de az egyénnek viszont van. Emlékezzünk vissza, mit is értettünk kulturális antropológia vagy néprajz alatt a bevezető gondolatokban? Mindkét diszciplínát személyes találkozásokon alapuló tudománynak fogadtuk el. *Emberek találkozásáról van tehát szó, akik kü-*

60 Arnold van Gennep elméletét továbbgondolva Victor Turner az átmeneti rítusok kapcsán kifejti a határhelyzeti (*liminális*) fázisban lévő személyekre (akik együttesen *communitast* alkotnak) jellemző tulajdonságokat. Ennek alapján „a liminális személyek sem itt nincsenek, sem ott, a jog, a szokás, a konvenció és a szertartás által kijelölt és elrendezett pozíciók köztes területén helyezkednek el” (Turner 2002:108).

lőnböző minőségben találkoznak. Emberek, mögöttük történetek, élmények, habitusok. És érzések, érzelmek. E tényezők azonban már a tudományos megismerés és a kutatói munka határain túl mozognak, így az érzésekből és érzelmekből adódó problémák megoldásában nem segít a tudomány és a kutatói attitűd – helyette azonban segít az egyéni lelkiismeret...

Összegzés

E rövid tanulmány célja az volt, hogy az antropológiai és a néprajzi paradigmaváltások és kutatómódszertan-változások mentén a kutatói önreflexivitás tudományos kontextusba beágyazása mellett érveljen egy terepmunka-kontextus és két terepmunka-esemény vázolásán keresztül. A kutató közösségtől való eltávolodásának problémája került a középpontba azért, hogy szemléltetésre kerüljön: a posztmodern és az azon túli terepmunka nem egy statikus folyamat, amelynek könnyen meghatározható eleje és vége volna, szereplői nem egyszerű interjúalanyok, adatközlők és kutatók. Egy olyan folyamat, amelyben pozíciók változnak és cserélődnek, idegenből befogadott, befogadottból vendég lesz, egy olyan folyamat, amelyben az egymásról alkotott mentális konstrukciók alkalomról alkalomra változnak.

Talán érhet az a vád, hogy egy pseudo-problémát választottam, amelyet saját magam hívtam életre – emóciókra alapozva. Lehet, hogy így is van. Valószínűleg a feltett kérdéseimre nincs sem egzakt válasz, sem pontos recept, de talán nem is szükséges, hogy legyen. Mivel mindannyian más koncepciókkal és elképzelésekkel rendelkezünk a terepmunkát illetően, az más kérdéseket és problémákat vált ki az egyes kutatókban. Így teremti meg ki-ki a saját antropológiáját, alternatívákat mutatva arra, hogy mit tart munkának, az empirikus társadalomkutatás, az etnográfiai írás céljának és értelmének – a felismerések pedig egyenként gazdagítják azt a tapasztalatkészletet, amellyel a szakma új irányokat véve tovább fejlődhet.

Felhasznált irodalom

- Agar, Michael H. 1980 *The Professional Stranger*. Academic Press, New York.
- Biczó Gábor 2003 *Antropológiai irányzatok a második világháború után*. Antropos, Debrecen.
- Fél Edit 1991 A saját kultúrájában kutató etnológus. *Ethnographia*, 102 (1–2):1–8.

- Godina, Vesna V. 2003 Anthropological Fieldwork at the Beginning of the 21st Century. Crisis and Location of Knowledge. *Anthropos*, 98 (2) 473–487.
- Hofer, Tamas 1970 Anthropologist and Native Ethnographers at Work in Central European Villages. *Anthropologica*, 12 (1) 5–22.
- Lassiter, Luke Eric 2005 Collaborative Ethnography and Public Anthropology. *Current Anthropology*, 46 (1) 83–106.
- Letenyi László 2012 *Kulturális antropológia. Elmélet-történet*. Typotex Kiadó, Budapest.
- Marcus, George E. – Fischer, Michael M. J. 1999 *Anthropology as Cultural Critique. An Experimental Moment in the Human Sciences*. The University of Chicago Press, Chicago – London.
- Menget, Patrick 2009 Kalandozás a posztmodern antropológia területére. In Vargyas Gábor szerk. *Átjárók. A magyar néprajztól az európai etnológiáig és a kulturális antropológiáig*. L'Harmattan Kiadó – Pécsi Tudományegyetem Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest – Pécs, 149–160.
- Paládi-Kovács Attila 2011 A néprajztudomány tárgya, tagozódása, időszemlélete és módszerei. In Uő szerk. *Magyar néprajz nyolc kötetben I/1*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 39–125.
- Radcliffe-Brown, Alfred Reginald 1952 A társadalmi struktúráról. In Bohannon, Paul – Glazer, Mark szerk. *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem, Budapest, 419–434.
- Rosaldo, Renato 1989 A bánat és a fejedelmek öröngésének kapcsolata. In Biczó Gábor szerk. *Antropológiai irányzatok a második világháború után*. Antropos, Debrecen, 257–278.
- Rezsőházy Rudolf 2016 *Bevezetés a társadalomtudományok módszertanába*. Typotex Kiadó, Budapest.
- Schmitt, Jean-Claude 2013 *A zsidó Hermann megtérése. Önéletírás, történelem és fikció*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Turner, Victor 2002 *A rituális folyamat*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Vidacs Bea 2009 Az etnográfától az antropológiáig: megjegyzések a terepmunkáról. In Vargyas Gábor szerk. *Átjárók. A magyar néprajztól az európai etnológiáig és a kulturális antropológiáig*. L'Harmattan Kiadó – Pécsi Tudományegyetem Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest – Pécs, 138–148.